

ALEVİ-BEKTAŞI EDEBİYATINDA NUSAYRİLİK

Mehmet TEMİZKAN¹

ÖZET

Nusayriler ile Alevi ve Bektaşî toplulukların inançları arasında büyük farklar vardır; ortaklıklar ise oldukça azdır. Bunun bir sonucu olarak da, Alevi ve Bektaşî edebiyatında Nusayriler ve Nusayrilik ile ilgili şiirler, yok denecek kadar azdır. Bildiğimiz kadarıyla, Nusayrî olduğunu uzunca bir şiiriyle dile getiren tek Bektaşî şair, Viranî'dir. Alevi ve Bektaşî edebiyatıyla ilgili antolojilerde ve Viranî dışındaki "yedi ulu"da, Nusayriler ve Nusayrilikle ilgili bir değerlendirme yoktur. Bu çalışmada, Nusayriliğin Alevi ve Bektaşî edebiyatındaki yansımaları tespit edilip değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nusayrilik, Alevi, Bektaşî, Edebiyat, Viranî

NUSAYRISM IN ALAOUITE-BEKTASHI LITERATURE

ABSTRACT

There are important differences in the beliefs of Nusayrî people and Alaouite-Bektashi people, while the similarities are quite less. As a result, poems on Nusayrî people and Nusayrism are very rare in the Alaouite-Bektashi literature. As far as we know, the only Bektashi poet, who wrote a long poem declaring that he is a Nusayrî, is Virani. There exist no analysis about Nusayrî people and Nusayrism in the anthologies on Alaouite-Bektashi literature and "seven supremes" except Virani. In this paper, the reflection of Nusayrism on Alaouite-Bektashi literature is described and analyzed.

Keywords: Nusayrism, Alaouite, Bektashi, Literature, Virani

¹ Doç. Dr. ; Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

I. Giriş

Bilindiği gibi, Alevi ve Bektaşî topluluklar, kökenlerine ve yaşadıkları bölgelere bağlı olarak, farklı dinlerle ve farklı mezheplerle temasta bulunmuşlardır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da, temasta buldukları dinlerden ya da mezheplerden az veya çok etkilenmişlerdir. Böylece, temel değerler karşısındaki tavırları büyük ölçüde ortak olmakla birlikte, inançlarında ve uygulamalarında bazı farklılıklar bulunan çeşitli zümreler ortaya çıkmıştır. Bu zümrelerin, merkezinde Hz. Ali'nin yer aldığı inançlarını esas alarak “mutedil” (ılımlı) ve “aşırı” (uçta) olanlar şeklinde iki başlık altında toplanması mümkündür. İkinci başlığa dâhil edilebilecek az sayıdaki zümrelerden biri de, Nusayrîlerdir.

Nusayrîler, ülkemizde yoğun olarak Tarsus, Adana ve Hatay il merkeziyle İskenderun, Samandağı ve Harbiye ilçelerinde yaşamaktadır. İnançlarının merkezinde Hz. Ali'nin bulunması sebebiyle “Ali'ye bağlı olanlar” veya “Ali taraftarı olanlar” anlamında kullanılan “Aleviler” başlığı altında yer alan zümreler arasındadır. (Engin, 2001: 245-252) Ancak, hem kökenleri hem de Suriye ve Türkiye'nin Suriye sınırında yaşıyor olmaları dolayısıyla, “Arap Alevileri” şeklinde de adlandırılmaktadır. Nusayrîlerin Anadolu ve Balkanlardaki Alevi ve Bektaşî zümrelerden farkı, sadece köken ve dil farklılığından ibaret değildir. Daha çok yazılı kaynaklara ve biraz da alan araştırmasına dayanan çalışmalar, Nusayrîlerin ılımlı bir çizgide bulunmaktan çok, uçta yer aldıklarını göstermektedir. Hatta -Dürzilikle birlikte- Nusayrîliğin İslâmî karakterinden bahsetmenin güç olduğundan bile bahsedilmektedir (Kutluay, 1968:132). Ancak, Nusayrîler arasında, Nusayrîliği bir tarikat olarak kabul edip namaza, oruca ve diğer farzlara riayet eden ılımlı kimselerin bulunduğu da ifade edilmektedir. (Yörükân, 1998: 480) Bu çalışmanın amacı, bu zümrenin nerede yer aldığını tartışmak değil, Bektaşî şairlerin Nusayrîlik karşısındaki tavrını; dolayısıyla Nusayrîliğin Alevi ve Bektaşî edebiyatındaki yansımaları tespit etmek ve değerlendirmeye çalışmaktır. Ancak, buna geçmeden önce, Bektaşîliğin önemli bir yönünün vurgulanmasında yarar görmekteyiz.

Bilindiği gibi, Bektaşîliğin en önemli özelliklerinden biri, “senkretik” oluşudur. Dilimize “uzlaştırıcılık” olarak çevrilen “senkretizm”i, çeşitli toplumlardan, çeşitli kültürlerden, çeşitli dinlerden... gelen unsurları bir uyum içinde birleştirmek ve bünyeye dahil etmek şeklinde tanımlamak mümkündür. Nitekim, Bektaşîlikte eski Çin kültüründen, Balkanlardaki çeşitli kültürlerden, Buda ve Mani diniyle Hristiyanlıktan, Şiilik ve Hurufilikten gelen unsurlar vardır. Alevi ve Bektaşî edebiyatı, aynı adı taşıyan toplulukların temel değerlerini ve bu değerlerde söz konusu olan değişimleri, tarihi akışı içinde ve çok açık bir şekilde yansıtmaktadır. Fuad Köprülü'nün de dediği gibi, Alevi ve Bektaşî şairler tarafından yazılan son derece sade ve basit şiirler, fikirlerinin yayılmasına ve taraftar bulmasına her şeyden çok hizmet etmiştir. Alevi ve Bektaşî edebiyatında, -Hurufilik ve teslis gibi- başka kültürlerden veya başka dinlerden gelen unsurların yansımaları bolca görülebildiği hâlde, Nusayrîliğin kayda değer bir aksi görülememektedir. Bu noktadan hareketle, Alevi ve Bektaşî edebiyatı ile ilgili temel kaynaklar gözden geçirilerek Nusayrîliğin Alevi ve Bektaşî edebiyatındaki yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

II. Alevi ve Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik

Nusayrîliğin Alevi ve Bektaşî edebiyatındaki yansımalarını tespit etmek amacıyla gözden geçirdiğimiz eserler ve bunlara ilişkin değerlendirmelerimiz özet olarak şu şekildedir:

II. 1. Alevi ve Bektaşî edebiyatıyla ilgili antolojilerde Nusayrîlikle ilgili müstakil bir şiire rastlanmamaktadır. Bu antolojilerden biri, Abdülbakî Gölpinarlı'nın "Alevi ve Bektaşî Nefesleri" adını taşıyan çalışmasıdır. A. Gölpinarlı, bu sahaya hâkim bir kişidir. Hazırlanmış olduğu çalışmada, Nusayrîlikle ilgili bir şiir de, içinde Nusayrî kelimesinin geçtiği bir mısra da yer almamaktadır.

Konuyla ilgili diğer bir antoloji de, Turgut Koca tarafından hazırlanmış olup "Bektaşî-Alevi Şairleri ve Nefesleri" adını taşımaktadır. Gayet hacimli olan bu çalışma, konuyla ilgili eserler arasında özel bir yere sahiptir. Çünkü hazırlayan kişi, "dedebabalık" yapmıştır ve dedebabalık da, Bektaşîlikteki en yüksek makamdır. Bu bakımdan, eserdeki şiirlere Alevilik ve Bektaşîliği en iyi şekilde yansıtan metinler olarak bakmak, yanlış olmayacaktır. Turgut Koca da, antolojisine Nusayrîlikle ilgili bir şiir almamıştır. Hatta "yedi ulu" arasında yer alan Virânî'ye geniş yer vermiş; ancak, onun -belki de- Alevi- Bektaşî edebiyatındaki tek örneği olan konuyla ilgili şiirine yer vermemiştir.

Başka bir antoloji de, Sadettin Nüzhet tarafından hazırlanmış olan "Bektaşî Şairleri" isimli eserdir. Alevi- Bektaşî edebiyatıyla ilgili en eski yayınlardan biri olan bu çalışmada, Şâhî mahlaslı bir şairin Nusayrîleri yücelten şu dördlüğü kayıtlıdır:

*Tariki Nusayrî acaip hüner
Destine ne alsa olur misk, amber
Mangallar dolusu ateş olsa yer
Toprak tutar barıt yapar demişler (Ergün, 1930:350)*

Ancak, bu dördlüğü, şairin samimi duygularının veya Nusayrîliğe olan yakınlığının ifadesi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu dördlüğü yer aldığı şiirde, pek çok tarikat ve tarikat piri, buna benzer ifadelerle yüceltilmektedir. Nakşibendilik, Yesevilik, Mevlevilik, Rıfâiler, Hasan Basrî, Abdülkadir Geylanî, İbrahim Edhem ve Hacı Bektaş Velî, bunlardan bazılarıdır. Aralarında, Nusayrîler de zikredilmektedir... Bir de, Virânî'den bahsedilirken, "Bektaşî Sırrı" adlı esere dayanılarak, şairin aslen Nusayrî olduğu ifade edilmektedir. (Ergün, 1930:404)

İsmail Özmen tarafından hazırlanmış olan "Alevi ve Bektaşî Şiiri Antolojisi" isimli eser, bu sahadaki en hacimli eserlerden biridir. Beş ciltten meydana gelen bu eserin ikinci cildinde, yine Virânî'nin Nusayrî olduğunu belirten bir cümlelik bir bilgi bulunmaktadır. Söz konusu bilgi de, Sadettin Nüzhet'e ait yukarıdaki kayda dayandırılmaktadır. (Özmen, 1998:431) Ayrıca, Şâhî'nin yukarıdaki dördlüğü, bu eserde de yer almaktadır. (Özmen, 1998:193)

II. 2. Alevi ve Bektaşî edebiyatının "yedi ulu"sunda, "ulu"lardan biri olan Virânî'nin bir şiiri dışında Nusayrîlikle ilgili herhangi bir metin bulunmamaktadır. Bilindiği gibi, bu "ulu"lardan

üçü, Azerbaycan sahası şairidir: Nesimî, Fuzulî ve Hatayî. Bu üç şairin divanları, çeşitli baskılarıyla elimizdedir. Anadolu sahasından Viranî ile Pir Sultan Abdal'ın şiirleri de, çeşitli araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır. Bütün bu eserlerde ve Kul Himmet ile Yeminî adına muhtelif kaynaklarda kayıtlı şiirlerde, daha önce de söylediğimiz gibi, Nusayrîlikten şu veya bu şekilde bahseden bir şiir yer almamaktadır.

“Yedi ulu”dan biri olan Viranî, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Hz. Ali karşısındaki tavrı Nusayrîlerle büyük ölçüde örtüşen birkaç Bektaşî şairden biridir. O, Nusayrîlik hakkında müstakil bir şiir yazmış ve Nusayrî olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Bu bakımdan, şahsiyeti ve -özellikle- söz konusu şiiri üzerinde biraz genişçe durmaya, bu şiirinden ve diğer şiirlerinden hareketle Nusayrîlerle ortak olan inançlarını tespit edip değerlendirmeye ve sonuç olarak da, Bektaşî şairlerin Nusayrîliğe neden mesafeli durduklarını açıklamaya çalışmak istiyoruz.

Dedebaba Turgut Koca'nın verdiği bilgiye göre, Viranî tarikatın ikinci piri Balım Sultan'dan el almış ve Demir Baba'dan da “babalık icazeti” almak istemiştir. Şiirlerini pek beğenmeyip ona bazı nasihatlerde bulunan Demir Baba, şairi “Kur’ân’a uyması” ve “veliyullahı da inkâr etmemesi” konusunda uyarmıştır. (Koca, 1990:192) Bu bilgilerden Viranî'nin, Bektaşîlikten uyarılmayı ve nasihat edilmeyi gerektirecek kadar uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Meydan Larousse'de de “Ali-Allahîler”den, yani Hz. Ali'yi ilahlaştırılardan olduğu belirtilmektedir. Turgut Koca'nın verdiği bilgiyle Meydan Larousse'deki bilgi örtüşmekte ve kendisinin de “Nusayrîyim...” şeklindeki ifadesi bu bilgileri doğrulamaktadır. Divanındaki diğer şiirler de, büyük ölçüde aynı çizgidedir... Şairin inancıyla ilgili bu tespiti yaptıktan sonra, söz konusu şiiri incelemeye geçebiliriz.

Şiir, (Vaktidolu, 1998:45-47) mütekerrir müseddes şeklinde olup on beş bentten oluşmaktadır. (Aruzun mefâilün mefâilün mefâilün feülün kalıbıyla yazılmıştır, ancak bazı vezin kurları bulunmaktadır. “Nusayrî” kelimesiyle “ne sayrî” kelimeleri arasında cinas yapılmak istenmiştir. Şiirin, şekil özellikleri ve söyleyiş bakımından vasatın üstünde olduğunu söylemek mümkündür. Burada, şiirin şekil özelliklerinden çok muhtevası üzerinde durmak istediğimiz için, bu konuda bu kadar bilgi vermeyi yeterli görmekteyiz.

Şiirin ilk bendinde, anlam üçüncü ve dördüncü mısralara yüklenmiştir: Âlemde “ayrı” olan hiç bir şey yoktur, sadece “şâh” vardır... Bu bakış açısı, bize “vahdet-i vücud” inancını ya da felsefesini hatırlatmaktadır: Var olan Allah'tır, hiçbir varlık da ondan ayrı değildir, onun bir aksidir. Bu yüzden, okuyucu burada “Âlemde ne var ki Hak'tan özge” gibi bir mısra beklemektedir. Ancak Viranî, hemen “Şâh”ı görmeyi, hiçbir şeyi “Şâh”tan gayrı bir varlık olarak görmemeyi tavsiye etmektedir. “Şâh”, Hz. Ali'dir; dolayısıyla “Hakk”ın yerini Hz. Ali almış gibi bir kanaat uyandırmaktadır. Bu da, biraz önce aktardığımız bilgilerle, yani Viranî'nin “Ali-Allahîler”den olduğu şeklindeki bilgiyle paralellik arz etmektedir. Nakarat beyitte şair, Nusayrî olduğunu, ne ölü ne sağ ne de sayrî (hasta) olduğunu söylemektedir. Bu ifade kapalıdır. Sağ değildir, hasta değildir, ölmüş de değildir. O halde nedir? Kanaatimizce, bu sorunun cevabı “Ali”dir. Âlemde Ali'den gayrı bir varlık olmadığına göre, Ali neyse kendisi de odur. Şaire göre,

“Ali'dir Hâlık u Hallâk” (Vaktidolu, 1998:69-70).

Tecelli eyledim (ayn) u (lâm) u (yâ)-yı eşyâda

Ali hâlık benem mahlûk çıkıp zann-ü gümânımdan (Vaktidolu, 1998:246).

O hâlde Ali ölümsüzdür. Ölümsüzlük Tanrı'ya has olduğuna göre, bunun zıddı olan “sağ”lık da ona aittir. Tanrı yerine “Şâh” geçirildiğine göre, bu vasıflar hem “Şâh”ın hem de “Şâh”tan ayrı gayrı olmayan şairin vasıflarıdır. Hz. Ali'nin ilahlığı inancı, şiir boyunca on beş kez tekrar edilen nakarat mısralarda ima yoluyla; bazı bentlerde ise gayet açık bir dille ortaya konmaktadır.

İkinci bentte, Hz. Ali'nin ilahlaştırılmasına devam edilmektedir: O, gayb âleminin sıfatıdır, yani gaybı bilendir. Sıfatları ile zatını göstermiştir. Bu özellikler, onun sırrıdır; ona bu şekilde inanmaksa, ölümsüzlük suyunu içmek demektir... Burada, Tanrı'ya ait sıfatlar isim de zikredilerek Hz. Ali'ye yüklenmiştir. O, ölümsüzdür; ondan ayrı gayrı olmadığına göre, onun ölümsüz olduğuna inananlar da ölümsüzdür. Şair, nakarat beyit vasıtasıyla Nusayrî olduğunu bir kez daha tekrar etmektedir.

Üçüncü bentte, Hz. Ali “yedi ülkenin padişahı” olarak nitelendirildikten sonra, cennetlerin ve Kevser'in onun elinde olduğu belirtilmektedir. Onun kaddi (boyu) minber ve mihraptır. Şairin secdesi, tamamen onadır. Bentte, namaz ibadetiyle ilgili olarak minber, mihrap, kıyam ve secde kavramları geçmektedir. Kıyam ve secde, Hz. Ali'ye yapılmaktadır. Dolayısıyla, bu bentte de, Hz. Ali'nin ilahlaştırılması söz konusudur.

Dördüncü bentte, Hz. Ali yeryüzünü ve gökyüzünü, güneşi, ayı ve yıldızı var eden kudret olarak gösterilmektedir. Bu bentte, ayrıca on iki imam methi de başlamakta ve Hz. Hasan ile Hüseyin zikredilmektedir. Hz. Ali'nin, burada da yaratıcı bir kudret, yani ilah olarak tasavvur edildiği açıktır.

Beşinci bentte, Hz. Ali, mahşer gününün kadısıdır; herkesin nazı ve niyazı onadır. Viranî'nin tavsiyesi, bunun herkes tarafından böyle bilinmesidir. Bu, bir sırrıdır ve bu sırrı anlamak da mümin olmanın gereğidir. Mümin, “iman eden” demektir; iman da her şeyden önce Allah'a edilir. Hz. Ali'ye iman etmekten söz edildiğine göre, burada da aynı şey -ima yoluyla- tekrar edilmektedir.

Altıncı bentte, on iki imamın ikisi daha söz konusu edilmektedir: Muhammed Bâkır ve Caferü's-Sâdık. Şaire göre, onlar da Ali'dir. Onları inkâr eden de merdud ve kâfirdir. Ali aşkının beslediği kişi, ölmez; ebedî dirilik sahibi olur... İslam inancına göre, merdud ya da kâfir olmak, Allah'ı inkâr etmekle ilgilidir. Viranî, merdudluk ve kâfirlük kavramlarını Hz. Ali'yi inkâr edenler için kullanarak da onu ilahlaştırmaya devam etmektedir. Tasavvufa göre ölümsüzlük “beka billah”la mümkün olur; burada ise Ali aşkıyla olmaktadır. Dolayısıyla, burada da Allah'n yerine Hz. Ali'nin konulduğu ortadadır.

İlk altı bentte, daha çok ima yoluyla ifade edilen Hz. Ali'nin ilahlığı inancı, yedinci bentten itibaren, çok açık bir dille ve hiçbir yoruma imkân tanımayacak şekilde açıklanmaktadır: “Kün”

(ol) diyerek cihanı var eden, Hz. Ali'dir. Kur'an-ı Kerim'de "Allah, bir şeyin olmasını murat ettiği zaman, sadece 'Kün' der ve o olur." (Yâsin-82) mealinde bir ayet vardır. Ayetten de anlaşılacağı gibi, "Kün" diyen Allah'tır. Viranî'ye göre ise, Hz. Ali'dir. Canı, bedeni ve cihanı yaratan da, bâkî olan da sadece odur; onun dışındaki bütün varlıklar, fânîdir...

Sekizinci bentte, önce yedinci imam Musa Kâzım'ın Ali olduğu belirtilmekte; sonra da "Huda dedim Ali'ye..." ifadesiyle, Hz. Ali'nin ilah olduğuna dair inanç, yine açık bir şekilde dile getirilmektedir. Bentte geçen "yetmiş iki kez kurban olmak" ifadesi tam olarak anlaşılammamaktadır. Şahsi kanaatimiz, burada "güruh-ı nâci" kavramının temeli olan "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, hepsi de cehennemdedir, ancak bir bölümü cennetlidir, kurtulmuştur." şeklindeki -sahih olduğu inanılan- bir hadise işaret edildiği yönündedir. Şair, yetmiş üçüncü fırkaya mensup olduğu kanaatinde; ancak, buraya varmadan önce diğer fırkalara uğramasını "kurban edilmek" olarak görmektedir. O, kurban edile edile "kurtulmuş topluluk" a ulaşmıştır. Bu mısradan, Viranî'nin "kurtulmuş topluluk" olarak Nusayrîleri gördüğü gibi bir anlam çıkarmak, herhalde yanlış olmayacaktır. Zaten, Nusayrîlerde, gökyüzünde yaşayan bir topluluk oldukları, Tanrı Ali'ye karşı bir saygısızlıkta buldukları için ceza olarak yeryüzüne indirildikleri şeklinde bir inanç da vardır. (Turan, 2000: 178)

Dokuzuncu bentte de, Hz. Ali yüceltmeye devam edilmektedir. Dördüncü mısradan, ona "lâ" diyenin merdud olduğu söylenmektedir. Bu ifade de açık değildir. "Lâ", hayır demektir. Hz. Ali'nin neyine hayır diyenler merduddur. Herhalde, şairin iddia ettiği kimliğine, yani ilahlığına. Merdud kavramını başka şekilde açıklamak da, zaten pek mümkün değildir.

Onuncu bent, Viranî'nin söz konusu inancını yine açıkça dile getirdiği bentlerden biridir. İlk mısradan, dokuzuncu imam Takî ve onuncu imam Nakî'nin de Ali olduğunu söylemekte; ikinci mısradan ise, Ali'ye "Hâlik" dediğini ve sözünün de "kem", yani kötü ve -burada- yanlış olmadığını belirtmektedir. Şairi öldüren de, derdine ilaç olan, yani diriltten de odur. Âlemin şahı olan Ali'nin bir eşi, bir benzeri de bulunmamaktadır... Daha önce Ali'ye "Huda" diyen şair, burada "Hâlik" demektedir. Hâlik, halk eden, yaratan anlamındadır ve Allah'ın adlarından biridir. Aynı bentte, Hz. Ali'nin "Hâlik" ve kendisini öldürüp dirilttenin Ali olduğunu söylemesi, ifadeyi daha da kuvvetlendirmektedir. Yani ifade, hiçbir yoruma ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır.

On birinci bentte, son iki imam olan Askerî ve Mehdî'nin de Ali olduğu söylenmektedir. Alevî ve Bektaşî zümrelerin inancına göre, son imam Mehdî ölmemiş, kendini gizlemiştir. Viranî, bütün imamların Ali olduğunu söyleyerek ve Ali'ye de ilahlık isnat ederek, ölümsüzlüğün bütün imamlar için söz konusu olduğunu ima etmektedir. Nusayrîler de, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in ölmediğine, Hz. İsa gibi gökyüzüne çekildiğine inanmaktadır. (Turan, 2000:185) İmamlar ortaya çıkınca cehalet kalkacak ve Yezid'in başına kıyamet kopacaktır. Yezid'e düşman olmak, Nusayrîlerle Alevî ve Bektaşîler arasındaki ortaklıklardan biridir.

On ikinci bent, anlam bakımından bir önceki bendin devamı durumundadır. Daha önce, imamların Ali; Ali'nin de ilah olduğu için ölümsüz olduğunu söyleyen şair, burada "hanedan"

olarak ifade edilen imamlara bağlanmayı, onlardan ayrılmamayı tavsiye etmektedir. İmamlara özünü “bent” eden, ebedî hayata kavuşacaktır. Yani, Hz. Ali ve diğer imamlardan sonra, onlara bağlananlar da ölümsüzlük sırrına ereceklerdir. Viranî, okuyucuyu bu sözlerinden şüphe etmemesi konusunda uymayı da gerekli görmüş olmalıdır. Nakarat beyitte tekrar ederek vurgulanan “ne ölmüşüm ne sağım...” inancının kaynağı da, burada açıklanmış bulunmaktadır. Şair, imamlara “bent” olmuş ve onlar gibi ölümsüzleşmiştir. İmamların ölümü gibi, kendi ölümü de gerçek değil, “zâhiri” (görünüştü)dir.

On üçüncü bent, Hz. Ali’nin ilahlaştırılarak yüceltmeye devam edildiği bentlerdir. Burada, İslam inancına göre Allah’a ait olan birtakım kudretlerin, Hz. Ali’ye ait olduğu ifade edilmektedir. O, evvel ve âhirde “fettâh”tır. Evvel ve âhir, “ezeli ve ebedî” demektir ve Allah’ın sıfatıdır. Aynı şekilde “fettâh” da “açan” demek olup “müfettihü’l-ebvâb” yani “kapıları açan” anlamıyla Allah’tır. Hz. Ali ilahlaştırılınca, Allah’a has olan sıfatlar da ona yüklenmektedir. O, -şaire göre- aynı zamanda, küfrün ve imanın da açıcısı(anahtarı)dır. Bu da, Allah’a ait bir kudrettir. Üçüncü mısradaki, şerrin ve ıslahın da Hz. Ali’nin elinde olduğu inancı dile getirilmektedir. Buradaki “ıslah” kelimesinin şerrin zıddı olan “hayr” anlamında kullanıldığı açıktır. Şaire göre, hayır ve şer Ali’den gelir. Halbuki, “âmentü”de hayrihi ve şerrihi minallahi ta’âlâ ibaresi vardır. Bu ibare “hayır ve şer, Allah’tandır” anlamına gelmektedir... Kısaca, burada da Hz. Ali’nin ilahlaştırılması söz konusudur.

On dördüncü bent, daha önce değerlendirmeye çalıştığımız yedinci bentle birlikte, Hz. Ali’nin ilah olduğu inancının ima ya da işaret yoluyla değil, son derece açık ve kesin bir dille ortaya konduğu bölümdür: Ali, Allah’ın adıdır, yani Allah’tır. Özellikle dördüncü mısradaki, Hz. Ali’nin ilah olduğu inancı, bir âyete de dayandırılmaktadır: “Sümme vechullah.” Doğrusu “semme vechullah...” olan âyetin (Bakara:115) anlamı şudur: “Meşrik de Mağrip de Allah’ındır. Artık hangi bir yerde yüzünüzü kibleye çevirirseniz vech-i ilâhî oradadır...” (Bilmen, 1993:19) Âyette, Allah ismi bizzat geçmektedir. Şiirde ise, daha önceki bazı ifadelerle paralellik arz edecek şekilde, Allah’ın yerine Ali konmuştur: Ne tarafa dönersek, Ali oradadır.

Son bentte şair, Nusayrî olduğunu tekrar etmekte, Nusayrîliğe olan bağlılığında bu uğurda canını vermeyi, parçalanıp zerre zerre olmayı göze alacak kadar samimi olduğunu dile getirmektedir. Viranî, Ali’ye aşk ile de akıl ile de yardır:

Ali’ye aşk ile akl ile yârem

şeklindeki mısra, şiirin anlam derinliğine sahip birkaç ifadesinden biridir. Hatırlanacağı gibi, şeriat “akıl”ı tarikat ise “aşk”ı esas alır. Mutasavvıf olsun ya da olmasın hemen hemen bütün şairler “aşk”ın tarafında yer almışlardır. Viranî de “aşk” taraftarıdır, ancak burada “akıl”ı da ihmal etmemiştir. Hz. Ali’ye olan bağlılığının sadece tarikat mensubu olmakla sınırlı olmadığını; aklın yani şeraitin de bir gereği olduğunu söylemektedir. “Ali’ye yar olmak”ta tarikatı ve şeriatı birleştirmiş, başka bir ifadeyle “Ali’ye yar olmak”ı, tarikatın ve şeriatın ortak paydası haline getirmiştir. Böylece, Hz. Ali methini mümkün olan en üst seviyeye çıkarmıştır.

Viranî'nin yaklaşık dört asır önce şiirinde dile getirdiği inançlarla Baha Said Bey'in, Nusayriler ve Nusayrîlik hakkında yaklaşık doksan yıl önce vermiş olduğu bilgiler (2000: 171-185), büyük ölçüde örtüşmektedir: Viranî'nin "Ali'dir ism-i (bismillah) Ali'dir" mısraı ile tam olarak örtüşen besmeleleri, "Bismi'l-lâhi'l-Aliyyi'l-a'lâ illâ nez'ü'l-ma'bûd" şeklindedir. (Baha Said, 2000:171) Bununla birlikte, Nusayrîlerin özel bir besmelesinin bulunmadığı, bunun Baha Said Bey'den kaynaklanan bir iftira olduğu şeklinde karşı bir görüş de bulunmaktadır. (Uluçam, 2001: 783-802) Dört şubeye ayrılan Nusayrîlerden -özellikle- Hz. Ali'nin makamının güneşte olduğuna inananlar da, inançlarını Viranî gibi Kur'ân'a dayandırmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de "O, rahmân olan zattır ki, arş üzerine hâkim olmuştur." (Bilmen, 1993: 313) anlamına gelen bir âyet (Tâ-Hâ:5) vardır. Bu âyete dayanarak, Hz. Ali'nin makamının güneşte bulunduğuna, çünkü onun Allah olduğuna inanılmaktadır. (Baha Said, 2000:172) Bütün bunlar, Nusayrîlerle ilgili olan "Görüşlerinin temelini Hz. Ali'nin ilahlaştırılması teşkil eder."(Turan, 2000:177) şeklindeki tespiti doğrulamaktadır.

Sonuç

Nusayrîliğin temelini oluşturan inançlarla Anadolu ve Balkanlar'daki Alevilik-Bektaşîlik inançlarının bazı ortak noktaları bulunmasına rağmen, pek çok konuda uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Bunların başında da "Hz. Ali'nin ilahlığı" gelmektedir. Hz. Ali, Alevi ve Bektaşî şairler tarafından yüceltilmiş ise de -üzerinde durmaya değmeyecek kadar az örnek dışında- ilahlaştırılmış değildir. Hatta, Hz. Ali'nin ilahlığı iddialarına cevap olmak üzere, tarikatın önemli isimleri tarafından şiirler yazılmıştır. Mesela, Edip Harabî şöyle demektedir:

*Bazı müfsidler söz hebdâr
Söylüyorlar hâşâ Allah Ali'dir
(...)
Ali Hak'dır fakat Allah değildir
Böyle zannedenler mutlak delidir (Koca, 1990: 671)*

Bu kadar önemli olan başka bir konuya da kısaca temas etmekte yarar vardır. Alevi ve Bektaşîlerle Nusayrîlerin kadına bakışları arasındaki fark, oldukça büyüktür. Nusayrîlerin kadına bakışı, pek olumlu değildir. Bundan dolayı, "Fatıma" ismini değiştirerek ve erkek ismi hâline getirerek "Fatır" şeklinde kullanırlar. Hz. Fatma'yı "pençe-i âl-i abâ" içinde sayan ve onu sık sık "Fatma Ana" şeklinde zikreden, Hz. Hüseyin'in eşi Şehr Bânû'yu "Şehriban Ana" ismiyle anan Alevi -Bektaşî toplulukların ve şairlerin, Nusayrîlerin kadın karşısındaki tavrını onaylamaları elbette mümkün değildir. Farklılıkları gösteren örnekleri artırmak mümkündür, ancak gerekli değildir. Alevi ve Bektaşî edebiyatıyla ilgili antolojilerde, bu edebiyatın en büyük isimleri olan "yedi ulu"nun Viranî dışındaki altısında ve diğer Bektaşî şairlerde; kısaca Alevi ve Bektaşî edebiyatında, Nusayrîlik ve Nusayrîler hakkında kayda değer şiir bulunmamaktadır, diyebiliriz. "Yedi ulu"dan biri olan Viranî'ninse, konuyla ilgili bir şiiri bulunmaktadır; ancak Viranî'nin tabiatının Nusayrî tabiatına yakın olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar da, bu yakınlığa dikkat çekmektedir. Onun, bu yakınlığı dolayısıyla Demir Baba tarafından ikaz edilmiş olması da, kendisi gibi Nusayrîliğin de onaylanmadığının bir delilidir. Bu çalışmada-

ki amacımız, Nusayriliği Alevi ve Bektaşî edebiyatındaki yansımalarıyla değerlendirmek olduğundan, son dönemle ilgili herhangi bir tespit ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

KAYNAKÇA

BİLMEN, Ömer Nasuhi (1993). Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli Âlisi, Ankara: Akçağ Yayınları.

ENGİN, İsmail (2001). "Hatay Nusayrilerinde Din ve Dini algılayış", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ankara: Evrak Yayınları.

ERGÜN, Sadettin Nüzhet (1930). Bektaşî Şairleri, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.

KOCA, Turgut (1990). Bektaşî-Alevi Şairleri ve Nefesleri, İstanbul: Maarif Kitaphanesi Yayınları.

KUTLUAY, Yaşar (1968). Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, Konya: Selçuk Yayınları.

ÖZMEN, İsmail (1998). Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TURAN, Ahmet (2000). İslâm Mezhepleri Tarihi, Samsun: Sidre Yayınları.

ULUÇAY, Ömer (2001). "Nusayrîlik ve İnanç Esasları", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ankara: Evrak Yayınları.

VAKTİDOLU, Atalay (1998). Virânî Divanı ve Risalesi, İstanbul: Can Yayınları.

YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya (1998). Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

NUSAYRİLİĞE AİT KUTSAL MEKÂNLAR

Türbede Kuran Okuyanlar (H.Türk Arşivi)

Şifa Bulmak İçin Dilek Ağacının Deliğinden Geçen Çocuklar
(H.Türk Arşivi)